

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyis	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

Priešingai, gravitacijos į Lenkiją sekėjai linko laisviau žiūrėti į nacionalinės konsolidacijos programą. Dėl Lenkijos eventualaus siekimo savo valstybingumą išplėsti į rytus jie savo ruožtu stengėsi prie Lietuvos priartinti Gudiją ir per daug nesibaimino dėl etniniam lietuviams grėsusių komplikacijų⁴¹. Tačiau ši linija neįsitvirtino. Kontaktai su Varšuva buvo nutraukti.

Dėl tokios baigties aktyvūs tų įvykių dalyviai (pvz., M. Römeris) linko kaltinti konceptualų lietuvių radikalų dvilypumą, tautinio ir teritorinio pradų varžytynes jų valstybinėje programoje⁴². Radikalai mėgino apsaugoti nuo tokių kaltinimų — tai liudija jų pastangomis sudaryta Agronomijos draugija. O draugija turėjo įrodyti, jog neatsiakoma lietuvių ir Lietuvos visuomeninių-politinių struktūrų integracijos kurso. Antra vertus, draugijai galėjo atitekti ir gravitacinių jėgų sutaikintojos vaidmuo. Bet tokių idėjų įgyvendinimui atsirado naujų rimtų kliūčių.

VOKIETIJOS VEIKSNYS

Koks vaidmuo pirmaisiais karo metais teko šiam veiksniai lietuvių politikoje, besiformavusiose valstybinėse programose? O jas, kaip matėme, lėmė tai, kad Rytų Prūsijoje buvo lietuvių žemių. Lietuvių veikėjų nuomone, šis faktas, karo pradžioje įtrauktas į etnopolitinę programą, galėjo tapti atramos tašku sukonkretinant Lietuvos klausimą, parodant, kad jis vertas tarptautinės politikos dėmesio. Be to, akivaizdi ir ta aplinkybė, kad šis faktas oficialiai buvo pateikiamas kaip Mažosios Lietuvos prijungimo prie Didžiosios motyvas, t. y. tokią misiją atlikti buvo patikėta Rusijai. Atrodo, kad niekas galvos per daug nekvaršino, nori Prūsijos lietuviai tokio susivienijimo ar ne.

Kaip žinoma, jie atsiskyrimo nuo Vokietijos ar autonomijos nereikalavo, tačiau Didžiosios Lietuvos autonomijos idėją kėlė. V. Gaigalaitis, Vydūnas ne kartą siuntė atvirus laiškus į Užatlantę ir įtikinėjo, kad jei Vokietija laimės, tokia galimybė bus reali. Išeivijos spauda skelbė laiškus ir net surengė savotišką apklausą, kas tiki vokiškosios orientacijos perspektyvumu. Pasirodė, kad tiki tik „progresyvus elementas — socialistai ir radikalai“. Visi kiti abejojo, ar iš tiesų vokiečiai turi daugiau žmoniškumo vertybių negu rusai, kaip teigė Vydūnas, ar jie yra linkę sukurti didlietuvių—latvių buferinę valstybę, saugančią reichą nuo panslavizmo pavojaus (V. Gaigalaičio argumentas)⁴³.

Kol išeivijos spauda svarstė šiuos dalykus, J. Gabrys nutarė pats išsiaiškinti Vokietijos ketinimus. Prieš palikdamas Ameriką,

Niujorke, „Ritz“ viešbutyje, jis kelis kartus susitiko su grafu Bernstorffu, reicho ambasadoriumi JAV. Savitarpio supratimo aplinkoje buvo svarstoma, kokia padėtis susidarys vokiečiams okupavus vakarinius Rusijos pakraščius. Ambasadorius išreiškė viltį, kad ateityje Lietuva taps nepriklausoma, bet prisijungusi prie Vokietijos bloko. J. Gabrys neprieštaravo, o Bernstorffas pažadėjo pagalbą užmezgant ryšius su Vokietijos atstovybėmis Romoje bei Berne, parašė rekomendacinį laišką pasiuntiniui Italijoje von Flotowui⁴⁴. Tačiau pirmoji pažintis su Berlyno atstovais LIB vedėjui brangokai kainavo.

Didžiojoje Britanijoje jis buvo įkalintas. Policija rado grafo vizitinę kortelę. Tik įsikišus draugams iš Paryžiaus J. Gabrys buvo paleistas. Ko gero, šis nelinksmas nuotykis atšaldė jį, ir jis nebesiryžo įteikti Flotowui rekomendacijos. 1915 m. balandžio mėn. nuvykęs į Romą, jis aplankė monsinjorą E. Pacellį, būsimąjį popiežių Pijų XII, ir Rusijos atstovą prie Šv. Sosto D. Nelidovą. Kalbėjo J. Gabrys apie savarankiškos lietuvių bažnytinės provincijos (Vilniaus, Žemaitijos, Seinų vyskupijos) sudarymą, Rytų Prūsijos prijungimą, Lietuvos autonomiją Rusijoje⁴⁵. E. Pacellis bei D. Nelidovas J. Gabrį iš klausė, bet tuo reikalas ir baigėsi.

Suprantama, Lietuvoje apie tautiečio politikos labirintus niekas nenumanė, tačiau apie Prūsijos lietuvių laiškus, išėivijos atsiliepimus, matyt, buvo žinoma (išėivijos laikraščiai gana reguliariai pasiekdavo Rusiją). Šiaip ar taip, čia buvo panašiai diskutuojama: ar verti pasitikėjimo vokiečiai, ar su krašto atplėšimu nuo Rusijos sietinos viltys sukurti valstybinį vienetą reiche, pavyzdžiui, *Bundesstaat* (federacinės valstybės) forma?⁴⁶

Tiek konservatorių, tiek radikalų stovyklose buvo asmenų, abejojusių rusiškosios orientacijos tikslingumu. Tačiau tokių kaip Vydūno ar V. Gaigalaičio argumentų oponentams įtikinti nepakako. O oponentai visų pirma iškėlė vokiečių *Drang nach Osten* politikos, eksterminacinių jos metodų grėsmę. „Iš vokiečių nėra mums ko laukti,— aiškino M. Sleževičius.— Vokiečių valstybė daug aukštesnės kultūros ir reikalinga kolonijų; būtumėm išnaudoti ir ištautinti; kadangi mūsų liaudies dauguma nesusipratusi — atsispirti nesugebės aukštesnės kultūros valdžiai. Iš Rusijos viso to neturime bijoti. Žemės ji turi užtektinai, o dėl savo teisių jei ir teks kovoti, tai yra vilties, kad tikriausiai laimėsime.“⁴⁷

Išties lenkų, suomių, ukrainiečių politinė veikla liudija, jog vokiškosios orientacijos sėkmę paprastai nulemdavo ne antipatija Rusijai, aksiologiniai vertinimai ar geopolitinės padėties vizijos, bet kur kas apčiuopiamesni dalykai. Be Vokietijos vadovybės suinteresuotumo, pasireiškusio moraline ir, svarbiausia, materia-

line parama, neapsiėjo nei lenkų, nei suomių, nei ukrainiečių germanofilai⁴⁸. Tuo tarpu lietuviams tokio dėmesio neparodyta*.

Bet 1915 m. vasarą išryškėjo naujos aplinkybės. Ėmė aiškėti, kad anksčiau svarstyta krašto atplėšimo nuo Rusijos galimybė virsta realybe. Pozicinis karas Rytų fronte rodė vokiečių pranašumą.

Birželio mėn. P. Hindenburgo armijos perėjo į puolimą. Generolo Belowo vadovaujama Nemuno armija, sėkmingai puldama šiaurės vakarų ir rytų kryptimis, liepos 8(21) d. užėmė Šiaulius, o po kelių dienų — ir Panevėžį. Generolo H. Eichhorno 10-oji armija rugpjūčio 5(18) d. įžengė į Kauną. Rusai skubiai traukėsi Vilniaus link. Be kautynių buvo atiduotos Osovieco ir Gardino tvirtovės.

Vokietijos laimėjimai objektyviai pakurstė germanofiliską nuotaiką krašte. Tiesa, sunku pasakyti, ar germanofilizmas, ypač provincijoje, buvo siejamas apskritai su laisve, ar buvo laikomas Rusijos pralaimėjimo įrankiu. Neabejotina, kad rusų vykdyta „išdegintos žemės“ taktika, nuodugnios arklių ir maisto rekvizicijos, represijos, neretai priverstinė evakuacija kėlė gyventojų nepasitenkinimą, pyktį, neapykantą. Tačiau nepraeis nė pora metų ir liaudies masės, nuvargintos okupacinės vokiečių politikos, ims ilgėtis rusų sugrįžimo⁴⁹.

Vis dėlto nepriklausomai nuo norų ir nuotaikų fronte klostėsi tokia padėtis, kad ir krašto politikai buvo priversti susimąstyti dėl tolesnės veiklos orientyrų. Dauguma jų drauge su šimtatūkstantine karo pabėgėlių minia ir rusų administracija traukėsi į Rusijos gilumą. Likusieji sumanė sukurti Vilniuje instituciją, kuri reprezentuotų Lietuvą vokiečiams. Tiesa, įvairios politinės grupuotės tokią instituciją įvairiai įsivaizdavo.

Lietuvių konservatoriai šį vaidmenį taikė LDNKŠ ir ragino radikalus prisidėti prie jos. Pastarųjų gretos 1915 m. vidurvasarį buvo gerokai praretėjusios, savo Agronomijos draugijos veiklą jie buvo laikinai suspendavę, bet prie konservatorių dėtis nesukbėjo⁵⁰.

* Vertinant radikalų, kuriems vadovavo M. Sleževičius, revoliucinio kelio į Lietuvos valstybingumą programą, reikia konstatuoti paradoksalų jos atitikimą Vokietijos planams. 1915 m. pradžioje reicho Užsienio reikalų ministerija sankcionavo bei skyrė milijoną markių socialdemokrato A. Helphando-Parvusos, iš istorinės Lietuvos kilusio žydo, idėjoms įgyvendinti. O Parvusas, be kita ko, siūlė skatinti Rusijos tautų, siekiančių autonomijos, separatizmą, paremti politines partijas, siekiančias socialinės revoliucijos Rusijoje, plėtoti socialinės-tautinės revoliucijos Rusijoje propagandą infiltruojant į atitinkamas tautines, socialines grupes asmenis, pritariančius tokioms idėjoms (žr.: *Eidintas* A. Slaptasis lietuvių diplomatas.— P. 53). Tačiau nėra pagrindo tvirtinti, kad lietuvių radikalai buvo įtraukti į šią akciją.

Delsimo priežastimi tapo Vilniuje smarkiai kaitusi politinė atmosfera. Suformuoti išimtinai tautinę instituciją reikalavo ne tik lietuvių konservatoriai, bet ir Lietuvos endekai. Jie, nuo karo pradžios laikę R. Dmowskio pasirinktą taktiką tik laikinu manevru, nutarė, jog pagaliau atėjo metas ne tik nusimesti lojalumo carizmui kaukę, bet ir įrodyti lenkiškojo politinio veiksnio įtakingumą. Kadangi istoriškai tiek Vilniuje, tiek apskritai Lietuvoje ir Gudijoje lenkų įtaka reiškėsi ne jų procentine dalimi, bet ekonominiu ir intelektualiniu potencialu, todėl, teigė endekai, lenkams ir priderėjo teisė perimti reprezentanto funkcijas. O kokia linkme tokia reprezentacija būtų evoliucionavusi, parodė endekų atgaivinta agitacija už buvusios LDK žemių prijungimą prie Lenkijos Karalystės⁵¹.

Tokio nacionalistinio vajaus sąlygomis visai kitokio pobūdžio projektą pasiūlė krajevcai ir Lietuvos dvarininkai, artimi Vilniaus Žemės ir Prekybos bankams. Teigdami, jog viso krašto interesams gali atstovauti tik visų jame gyvenančių tautų sudarytas organas, jie pasiūlė sudaryti Piliečių komitetą (*Komitet Obywatelski*)⁵². Beje, tokie komitetai jau veikė Pavyslio gubernijose, jie oficialiai vykdė rusų administracijos pagalbinių įstaigų funkcijas. O neoficialiai šios įstaigos, kuriose bendradarbiavo įvairių politinių partijų, socialinių sluoksnių atstovai, Lenkijos politikų sumanymu, turėjo konsoliduoti tautą⁵³.

Matyt, panašių tikslų buvo siekta ir Vilniuje. Oficialiai rusų valdžiai aiškinta, jog Piliečių komitetas rūpinsis Vilniaus miesto, Vilniaus bei Kauno gubernijų gyventojų reikalais, atstovaus jiems. Neoficialiai, pabrėždami ne etninio išskirtinumo, bet pilietinio pasitikėjimo principą, Piliečių komiteto iniciatoriai ragino lietuvių, lenkų, gudų, žydų politikus telktis bendram darbui ir manė, aplinkybėms palankiai susiklosčius, paversti šią įstaigą kvazivyriausybine struktūra, ir ne tik Kauno bei Vilniaus gubernijoms⁵⁴. Tai, kad ir Lietuvos dvarininkijos (aristokratijos) dalis siūlė eiti tokiu keliu, neturėtų per daug stebinti. „Senasis, vadovaujantis Lietuvos sluoksniis“ anaiptol nesirengė trauktis nuo visuomeninio-politinio gyvenimo scenos, likti jos užkulisiuose. Ir jam toli gražu nebuvo tas pats, koks likimas laukia Lietuvos, o tiksliau — su tradicija išsaugotos LDK⁵⁵.

Žinoma, Vilniaus „stumbrų“ (taip XX a. pradžioje buvo praminti tie su Vilniaus Žemės ir Prekybos bankais bei jų vadovybe susiję dvarininkai) veiksmus tiek prieškario, tiek karo metais, lėmė ne vien išlaikytos buvusios valstybės politinės, kultūrinės tradicijos, pilietinė savimonė, bet ir praktiniai interesai — saugoti savo socialinį išskirtinumą, pirmiausia vengiant nemalonumų su caro valdžia⁵⁶. Taip šimtmečio pradžioje atsirado vadinamoji

ugodovcinė (kompromisinė, taikos) politika, virtusi karštomis dvarininkijos lojalumo carui demonstracijomis. Ir nors tam tikrų socialinio bei politinio pobūdžio apribojimų, taikytų vakarinėse imperijos gubernijose, tokia politika nepavyko panaikinti, tačiau sąlygos daugmaž netrukdomai veikti minėtų bankų priedangoje atsirado. „Stumbrams“ gana neblogai sekėsi krautis kapitalą ir... rūpintis krašto gerove.

„Tas bankas [Žemės; Prekybos bankas iš esmės buvo jo padalinys.— R. L.] mūsų krašto ekonominiame gyvenime yra suvaidinęs stambią rolę,— veik po trisdešimties metų prisimins M. Yčas,— kaip krašto įstaiga ir krašto gerovės kėlėjas. Jo rūpesčiu buvo Lietuvos miestuose Vilniuje, Kaune pristatyta daug namų ir — ačiū jo protingiems kreditams — pristeigta pramonės įmonių. Daugelis dvarų gaudavo paskolų ir gerino savo ūkius. Tiesa, kiti neretai turėdavo ir blogų pasekų: pasiskolinę pinigų, lengvabūdziai dvarininkai išdumdavo po Europą pasivažinėti, praleisdavo visokiems pasilinksminimams, o savo užstatytus ūkius nugramzdindavo. Bet, žinoma, banko už tai smerkti netenka.

Žemės banko priešaky stovėjo mūsų krašto bajorai, didžponiai — gr. Broel-Plateriai, Zubovai, Končos, Montvilai, Bochnicai, kun. Drucki-Lybecki, Šachno ir kiti. Lietuvių jie nevengdavo priimti tarnybon. Kuomet mūsų inteligentai ėmė mokslus išėję Vilniun spiestis, tai Vilniaus Žemės bankas mielu noru juos skirdavo savo valdininkais. Tarp žymių lietuvių tarnavo savo laiku A. Smetona, valstybės prezidentas, M. Biržiška, daktaras J. Šaulys, J. Landsbergis, Č. Landsbergis, J. Paknys, broliai Lukauskai, Tūbelis, Gaidelionis, Janušauskas ir kiti. Banko valdyba nesikišdavo į politinius bei tautinius lenkų—lietuvių ginčus ir dėl to neliesdavo savo valdininkų, kad šie, kaip A. Smetona, redagavo „Viltį“, varė kovą su Vilniaus krašto lenkais ir aštriai polemizudavo su vietos lenkų laikraščiais. Jau tokia buvo Žemės banko gera tradicija.“⁵⁷

Suprantama, pakanti ir tolerantiška banko atmosfera — tai dar ne pilietinė dvarininkijos pozicija. „Gera tradicija“ neprieštaravo ir hierarchiškai visuomenės sampratai, paternalistiniam, tėviškai globėjiskam požiūriui į žemesnius sluoksnius. Tačiau modernėjanti laiko dvasia, apatiniųjų luomų veržimasis į visuomeninę politinę areną vis dėlto dalį Lietuvos dvarininkų privertė keisti konservatyvias pažiūras (kai kurie palengva artėjo prie krajavycų nuostatų) ar bent pridengti jas moderniais šūkiiais. Priešingu atveju įsisiūbavę tautiniai sąjūdžiai krašte žadėjo paprasčiausiai nušluoti juos nuo žemės paviršiaus. Štai kodėl dalis Lietuvos dvarininkijos (aristokratijos) pakankamai nuoširdžiai toleravo tautinius krašto sąjūdžius, ieškojo su jais sąlyčio taškų, kad pajungtų

juos ir nukreiptų sau tinkama linkme. Kadangi, kaip ir anksčiau, tarp dvarininkų dominavo sąjungos su Lenkija tendencijos, tai ta linkmė buvo ganėtinai aiški⁵⁸.

Piliečių komitetas, užsitikrinus jame daugumą, vėrė galimybę pasiekti panašius tikslus. Pats pavadinimas *obywatelski* prirėkė sėkmingai galėjo būti verčiamas ne kaip „piliečių“, bet kaip „dvarininkų“. O turint omenyje, jog panašūs komitetai veikė Lenkijoje, steigėsi Gardino gubernijoje, galima buvo sulaukti ir tos dienos, kada jų pagrindu bus unifikuota visa buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorija.

Štai kodėl lietuvių, gudų, žydų politikai gana atsargiai žiūrėjo į pasiūlymą. Tačiau paaiškėjus, jog Piliečių komiteto sudarymui pritaria ir į jį savo atstovus deleguoja krajovcai, prie krajovcų konservatorių priskiriami dvarininkai, lenkų socialistai, o endekams bei jų simpatikams atitenka tik kelios vietos, iš pradžių gudai, o vėliau ir žydai sutiko dalyvauti jame. Prie jo prisidėti linko ir LDP, ji ragino LSDP, tautininkus ir krikščionis demokratų sekti jos pavyzdžiu⁵⁹.

Bet pastarieji jau buvo pasiekę kompromisą — LDNKŠ CK sudėtis išplėsta įtraukus nepartinių, socialdemokratų gavo keturias vietas, kurias rugsėjo 9(22) d. užėmė A. Janulaitis, S. Kairys, P. Bugailiškis ir M. Biržiška⁶⁰. Tuo tarpu Piliečių komitete lietuvių konservatoriai ir LSDP išvėlgė keletą nepriimtinių dalykų: neatitinkantis tautinės gyventojų sudėties jo sudarymo principas (10 lenkų, 5 lietuviai, 3 žydai, 2 gudai), išskirtos tik dvi gubernijos ir pan. LDP, sutikdama su tuo, kad besikuriantis darinys neatspindi lietuviško sąjūdžio etnopolitinės orientacijos, žadėjo suburti Piliečių komitete opoziciją, kuri kontroliuotų lenkų darbus⁶¹.

Tokią demokratų poziciją, matyt, nulėmė tai, kad partijoje, pasitraukus į Rusiją M. Sleževičiui, M. Januškevičiui ir kitiems revoliucinio kelio šalininkams, iniciatyvą vėl buvo paėmę gravitacijos į Lenkiją sekėjai, vadovaujami J. Vileišio⁶². O Piliečių komitetui priklausė tie politikai (W. Abramowiczius, A. Zasztowtas), su kuriais LDP jau svarstė tokios gravitacijos principus. Antra vertus, LDP neketino atmesti galimybės palaikyti ryšius ir su gudų bei žydų veikėjais, su kuriais tradiciškai bendradarbiavo ir kurie sutiko dalyvauti Piliečių komitete (broliai Luckievičiai, Z. Šabadas).

Vis dėlto sunku pasakyti, kokį sprendimą būtų priėmusios lietuvių politinės grupuotės, jei ne keletas aplinkybių.

Visų pirma Vilniaus—Kauno gubernijų piliečių komiteto iniciatoriams pavyko gauti oficialų rusų valdžios leidimą. Tiesa, Petrograde vieningo požiūrio į komitetą nebuvo. Kaip parodė Lenkijos autonomijos svarstymai (1915 m. liepa), dalis rusų politikų

etnografinėje Lenkijoje norėjo ne tik liberalizuoti režimą, bet ir imtis kai kurių socialinio ir politinio pobūdžio nuolaidų ar bent jau parodyti daugiau pasitikėjimo „vietiniais lenkais“ ir Vakarų gubernijose. Jiems prieštaravo „kietojo kurso“ šalininkai, kurie teigė, kad kol egzistuos didelis dvasinis ryšys tarp „vietinių lenkų“ ir Lenkijos Karalystės lenkų, kol šis elementas trauks vakarinius pakraščius į Lenkiją, o likę gyventojai neatsispirs jo skleidžiamai lenkiškumo dvasiai, tol jokių kalbų apie nuolaidas ir pasitikėjimą negalės būti⁶³. Suprantama, kad liepos mėn. A. Meysz-towicziaus prašymas steigti komitetą buvo atmestas, nes vidaus reikalų ministro postą užėmė „kietojo kurso“ šalininkas N. Mak-lakovas. Tačiau jau rugpjūčio pradžioje jį pakeitė liberalas Ščer-bakovas*, kuris rugsėjo 2(15) d. davė tokį leidimą⁶⁴. Rugsėjo 4(17) d. gubernatorius P. Veriovkinas patvirtino įstatus ir iš esmės komitetui perdavė rusų administracijos funkcijas. Taigi komitetas buvo legalizuotas, o jo sprendimai galėjo būti juridiskai motyvuojami.

Antra vertus, pirmąją savo akcija Piliečių komitetas tarsi patvirtino savo vardą ir padarė nemažą įspūdį lietuviams.

Rugsėjo 5(18) d. į Vilnių įžengė vokiečių kariuomenė. Kitą dieną vilniečiai miesto gatvėse jau skaitė generolo grafo A. Pfeilio atsišaukimą, kuriame Vilnius buvo vadinamas Lenkijos Karalystės perlu. Atsišaukimas baigėsi žodžiais „Dieve, palaimink Lenkiją“. Subruzdo ne tik lietuvių visuomenė, kurios įpareigoti J. Basanavičius, E. Vileišienė ir J. Kymantas turėjo vokiečiams paaiškinti, kad Vilnius yra Lietuvos miestas. Savo delegaciją nusiuntė ir Piliečių komitetas. Ji patvirtino, jog Vilnius — ne Lenkija, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė⁶⁵.

Rugsėjo 23 d. lietuvių politikai priėmė kompromisinį sprendimą. Buvo nutarta steigti slaptą, visas lietuvių politines gruputes reprezentuojančią atstovybę, o į Piliečių komitetą deleguoti demokratų J. Vileišį, J. Šaulį, V. Stašinską, B. Žilinską, tautininką J. Kymantą, socialdemokratą P. Eidukevičių ir pasižiūrėti, kas iš to išeis⁶⁶. Beje, panašią veiklos taktiką rinkosi ir Lietuvos lenkai, ėmęsi organizuoti visą jų politinį spektrą atspindintį (nuo endekų iki socialistų imtinai) Lenkų komitetą⁶⁷. Paskirai burtis planavo ir gudai. Taigi visos politinės Lietuvos jėgos, nors ir rado kompromiso formą, žvelgė į ją su nepasitikėjimu ir, kaip parodė ateitis, galvojo veikiau ne apie bendrą veiklą Piliečių komitete, o apie savo pozicijų sustiprinimą pasitelkus vokiečius.

* Netrukus prie Vidaus reikalų ministerijos vairo vėl grįžo „kietojo kurso“ sekėjai. Ministru tapęs Chvostovas įvertino savo pirmtako veiksmus Šiaurės Vakarų krašte kaip neatitinkančius Rusijos valstybės interesus. Jo nuomone, toliau čia reikėjo remti tik lietuvius. Žr.: Monarchija pered krušeniem.— Leningrad—Moskva, 1927.— S. 230, 231, 241.

Išdėsčius visa tai, vargu ar būtų galima nepritarti nuomonei, kad Pirmasis pasaulinis karas suteikė naują impulsą lietuvių politinei veiklai ir valstybinės programos plėtotei. Visiškai akivaizdu ir tai, kad Pirmasis pasaulinis karas privertė lietuvių tautinio išsivaduojamojo sąjūdžio veikėjus ieškoti ne tik naujų veiklos ir programų įgyvendinimo perspektyvų, bet ir naujų būdų spręsti senas, iš prieškario paveldėtas problemas: politinės vadovybės organizavimo, radikalų ir konservatorių politinių linijų derinimo bei pan. Nors 1914—1915 m. tų problemų iš esmės išspręsti nepavyko, tebeegzistavo conceptualūs nuomonių dėl būdų Lietuvos valstybingumui pasiekti skirtumai, o šių nuomonių sąveikos mechanizmas nebuvo sukurtas, tačiau išryškėjo veiksniai, nuo kurių priklausė tolesnis lietuviškos politikos likimas. Paradoksalu, bet tie veiksniai — praktinės situacijos vingiai.